

OLAJOS TERÉZIA:

Széchenyi István és a Nemzeti Színház

Széchenyi István változó, reformokkal teli korban élt. Reformkorban, amikor a haladó gondolkodású hazafiak igyekeztek minden társadalmi elemet és jelentést új polgári alapra helyezni: így változott meg a közvélemény értelmezése is.

Széchenyi liberális közvélemény-értelmezése a hagyományos rendi szervezetek megkerülésével a civil társadalomnak a rendi szervezeten kívül eső organizálását jelenti. Nem a hagyományos fórumokra helyezi a hangsúlyt, hanem a létrejövő új formákra, melyeket nem szabályoz privilégium, és amely alulról építkezik. Ezért szükséges, hogy kiépüljenek hazánkban az önszerveződésnek, a társadalmi kapcsolatteremtésnek a feudális jogrendszeren kívül eső elemei. Széchenyi megszervezi a kaszinót, a lóversenyt - és a magyar színházat.

A magyar nemesség az 1790. évi országgyűlés óta folyamatosan foglalkozott a magyar nyelv ügyével, s küzdött érte Béccsel és saját reformellenes küldötteivel egyaránt. A nyelv fejlesztésének, csiszolásának, terjesztésének eszközei közt már ekkor megjelenik a theatrum is.

Révai akadémiai tervzete úgy rendelkezik, hogy az akadémia mindenkori igazgatójának kötelessége elegendő magyar drámai műről gondoskodni a magyar színház számára. Az okmány elfogadását azonban elhalasztják egy későbbi országgyűlésre.

A terv mégsem marad teljesen visszhang nélkül: ennek hatására alakul meg Pesten az első magyar színjátszó-társaság Kelemen László vezetésével. A lelkes társulat azonban nem bírta a versenyt a magasabb szintű német színészekkel, s 1796-ban a pártfogó Pest megye kénytelen volt felosztatni őket, felszerelésüket az adósság törlesztésére elkobozták.

Az 1808. évi országgyűlés alsó tábláján több mint tíz évi szünet után újra előhozzák a színház ügyét: többen tesznek felajánlásokat a Múzeum és a felállítandó magyar theatrum javára. Sőt kimondják: a theatrum a leghatásosabb eszköz a nép erkölcsének szelídítésére és nemesebb példára való ösztönzésére. A kezdeményezés a felső tábla értetlensége miatt elbukik.

Az 1811-12-es, majd az 1825-ös országgyűlésen már azt kérik a küldöttek: az időközben magyar adókból létesített pesti Német Színházban felváltva játszanak magyar és német színészek; sőt: a színházat teljesen adják át a magyaroknak. Hiszen: "ha a játékszínnek befolyása van a nemzetiségre és a magyar nyelvre, akkor joga van a nemzetnek a magyar színészet elsőségét követelni".

Különösen Pest, Borsod, Abaúj és Szatmár megye követői állnak ki a játékszínházért, s végül a Magyar Tudós Társaság felállítására létrehozott országos bizottság alapokmányába felveszi "a magyar színház feletti gondoskodást, hogy elég (eredeti és fordított) dráma álljon rendelkezésre".

Hiába a lelkes kezdeményezés: nincs elegendő pénz egy állandó színház felépítésére.

Pest megye azonban kitart terve mellett, és 1831-ben a közgyűlés bizottságot hoz létre a magyar nyelv és a színház ügyének előremozdítására. Barátai révén kapcsolódik be a bizottság munkájába gróf Széchenyi István, aki már korábban is foglalkozott a színészek ügyével.

1830. februárjában ezt írja Wesselényinek: "minden oldalról szorítanak és írnak, magyar theatrumot hozzak életbe".

S mikor a kassai színtársulat egyik része Pestre megy játszani, Széchenyi eszközöl ki számukra egy épületet a budai tanácstól.

Még ugyanezen év december 18-án találunk egy bejegyzést Naplójában, mely szerint ülésen volt "a vármegyén a magyar nyelv ügyében, amelyből színház fog keletkezni".

A Bizottság 1832. január 14-iki közgyűlésén már Pest megye táblabírájaként vett részt. Itt megvitatták:

1. Nem lehetne-e a pesti német színházban egyesíteni a magyar és a német színészetet; illetve hogy

2. országos költségen lehetne-e új színházat építeni?

Egyik térv sem látszott reálisnak, ezért felkérték Széchenyit, hogy dolgozzon ki egy új javaslatot a színház ügyében. E felkérésre készült el gróf Széchenyi Istvánnak a Magyar Játékszínről című munkája 1832-ben.

"Kötelességünk, minthogy már sok volt a' hiábai fáradozás - vagy semmit se kezdenünk, vagy olyast, mi a' czélnak hihetőleg meg is felel... A' czél nem kevésb és semmi egyéb, mint hazánkat a játékszín kellemeiben és hasznáiban részesíteni... Bár volna nekünk magyaroknak is valahára állandó színházunk" - írja a bevezetőben.

Hiszen színházra szükség van akkor is, ha hazánkban több a "testes mint a' lelkes ember, ki nem vágyik a' morális örömeire". Szükség van rá, mert összekötné a tízmilliónyi magyart.

"Volna bár minden nagyobb városunkban oly színház és társaság, mely biztosan fenn állhatna, s ez álltal lépcsőként oly tökélyre fejthetné ki magát, hogy midőn szünóráinkat nemesítené, idomítná, józanítná egyszersmind."

De ehhez előbb egy színházat kell létrehozni: "Egyesült erővel mindenek előtt egyetlenegyket kell hozni tökéletes rendbe, 's aztán egy másikat; azaz: nem több követ emelni egyszerre, hanem egyiket a másik után."

Tudja: szívesebben áldozna mindenki a saját városában felállítandó színházra. De Magyarországon egy-egy város még nem tud önerejéből fenntartani és eltartani egy színházat. A Játékszín megvalósításához az egész ország összefogására van szükség.

A feladatokat négy pontban jelöli meg:

- 1.: Buda-Pesten kell kijelölni a színház helyét.
- 2.: Csak akkor lehet elkezdni az építkezést, ha elegendő pénz gyűlik össze.
- 3.: Szakszerűen kell kezelni az összegyűlt pénzt, és végül:
- 4.: A színház ügyét hozzáértő és lelkes emberre kell bízni.

Nilván tisztában volt Széchenyi Pest-Buda nyelvi tagozódásával is. Egy 1821-ből származó adat szerint Buda kb. 27 ezer lakosából csak 1500 nemes és 500 pap beszélt magyarul. Hasonlóan elszomorító a pesti arány is. Az itteni 62 ezer lakosnak csupán 1/5-e magyar ajkú. Önerejéből tehát még a főváros műveltebb lakossága sem képes fenntartani egy magyar nyelvű theatrumot.

Minden bizonnyal ezért ajánlotta a részvénykibocsátási rendszert, amellyel 200 ezer forintot lehetne összegyűjteni. Ez az összeg elegendő az építkezés megkezdéséhez, és - megbízható magyar bankrendszer híján jó nevű, külföldi bankokban forgatva - biztosítaná a fennmaradást is.

Az új színházat a városnak könnyen elérhető részén kell felállítani, de nem a legszebb házak mellett. Az igényes középületek ugyanis vonzzák magukhoz a rendet, az új szép házakat; s így új rendezett városrész keletkezik Pesten.

Tapasztalt francia építészeiktől kell tervet kérni, akik már gyakorlottak a színházépítésben: ne bizzunk a véletlenben és a vak szerencsében. Nehéz kellő gyakorlat nélkül jól kialakítani a színpadot, a nézőteret, a jó akusztikát. A megfelelő színházi épületnek pedig nagy hatása van a színházi élményre.

Sokan nem is a darab kedvéért járnak színházba, hanem mert az a társasági élet egyik központja a művelt nyugati nagyvárosokban. Különösen "a sok szép dáma" van ezzel így, aki "láttatni óhajt, 's néha látni is kíván, de korántsem egyedül a színjátszóktól és színjászókat, hanem másoktól és másokat is..." "Ne felejtjük soha: hogy korántsem elég, és még semmi célzt nem értünk, ha bár fennállnak is színházak 's egyéb intézetek, ha bennük nincs azon jóízlési és szép társasági szellem, mely nélkül mostani időkben a' legtökéletesebb színház is végkép üres, 's a' leghazaiabb intézet is divatnélküli leend... Egyesülnünk kell mindenre, a' mi a

hazát felemeli 's fejedelmük székét erősíti..." - zárja Széchenyi értekezését a Magyar Játékszínről.

Pest megye színházi küldöttsége a röpirat megjelenése után albizottságot választ Széchenyi terveinek elbírálására. Ám 1832. decemberében Dubraviczky Simon helyett Földváry Gábor alispán lesz a bizottság elnöke.

Földváry már Széchenyi István híd-mozgalmát is ellenezte a mindenkire egyaránt kötelező hídvám miatt, s most is a gróf javaslata ellen van. Elvben elfogadja a színház tervét, de ő maga akar annak felépítője lenni.

"Az elvek pusztá fentartása nem elég! Azok valóztatására kell törekedni. Már pedig a sok halogatás mellett elhamvad a tűz, lelohad a buzgalom... Azért csak előre! Minden lépés térfoglalás" - érvel Földváry, és elkezd a szervezést. Pénzt gyűjt, terveket készített. Grassalkovich Antal gróf pedig bejelenti, hogy telket adományoz Pesten a Kerepesi úttól alig 5 ölnyire az építendő nemzeti játékszín javára.

A Földváry-féle terv szerint ez a színház úgymond csak "ideiglenes" lenne: amíg nem gyűlik össze megfelelő tőke az állandó magyar színházhoz. Az igazság azonban az, hogy elegendő pénz még a Kerepesi utcai színházra sincs, az elképzelés megalapozatlan. A gyors siker reménye azonban sokakat éltet, egymás után jelennek meg az építkezést támogató cikkek.

Széchenyit ekkor az Al-Duna szabályozása köti le, sokat tartózkodik távol a fővárostól, így nehezebben követi az események menetét. Mégis figyel a színház ügyére: a kormányt is megkeresi. Végül a nádor Pest megye rendelkezésére bocsájt egy telket Pesten, mely jobb fekvésű, mint a Grassalkovich-féle. A nádor engedélyt is ad az építkezésre az új telken, de az okmányba beleírják az "esetleg ingyen" formulát. Természetesen nem az ingyen, hanem az esetleg szóval van baj: az ideiglenes színház pártolói nem bíznak az esetlegben: cselekedni akarnak.

Széchenyi erre 1835. október 31-én békülő hangvételű cikket ad közre a Társalkodóban "Néhány szó a magyar játékszín körül" címmel. A cikkben szomorúan állapítja meg: "ismét arra kényszerítették a szegény magyar, hogy több a lelke, mint a pénze". Majd visszaemlékezik a Pest megye felhívására 1832-ben írt röpiratára: "S ez nagy hiba volt; mert erszényem tán nagyobb hasznot hajtott volna, mint értekezésem, mely e cím alatt »Magyar Játékszínről« jelent meg - s így inkább az elsőt kellett volna ostrom alá venni."

Most azonban ténylegesen az erszényébe nyúl: maga 10 ezer forintot ajánl az állandó színház javára, és a mindig szegény Tudós Társaságtól is kieszközöl ezret.

Hild Józsefet akarja bevonnai az építkezés vezetésébe. Apponyi Albert párizsi követet pedig megkéri: küldjön francia színházterveket, hogy azok közül kiválaszthassák a hazai szakértők a magyar viszonyoknak leginkább megfelelőt.

Végül a nádor is megmagyarázza a korábbi "esetleg" szót az engedélyezési okmányban: esetleg = ha megvannak a tervek és együtt van a pénz, azonnal el lehet kezdeni az építkezést.

A támogatás megszavazása céljából az országgyűlés elé került az ügy. (Az 1832/36-os országgyűlés ugyanis még nem zárult be.)

Széchenyi a Társalkodóban megjelent cikkét támadó írásokra - pl. Balkai Károly, Balla Károly stb. - tettekben ad feleletet. Levélben kéri meg a nagy befolyásnak örvendő Ráday Gedeont, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt az ideiglenes színház építésének elhalasztásáért. Beöthy Ödön bihari követ útján pedig végre eléri, hogy az alsó tábla is foglalkozzon az ügygel. Összehívna egy konferenciát, ahol 29 megye követei támogatják a tervet: 400 ezer forintot kell megszavazni az építendő állandó színház javára. Közben Apponyi is megküldi Ciceri párizsi építészmérnök színházterveit.

Az alsótábla ülésén a konferencia 29 megyéjén kívül még négy a támogatás megszavazása mellé áll, s így a felső tábla elé kerülhet az ügy.

A főrendek azonban ellenzik. Széchenyi erre személyesen megy el a hangadó főnemeselekhez, s meg is nyeri ügyének Pyrker egri érseket és Esterházy Pált. Hiába: 18-17 arányban elvetik az indítványt. S egy hirtelen gondolat: ha például gróf Ráday Gedeon eljött volna az ülésre, már állna az állandó nemzeti színház. Ez azonban csak egy játék: a történelemben sajnos nincs ha...

Többszöri újratárgyalás után végül megérkezik Pest megyéhez a röpirat: örül az országgyűlés az ideiglenes színháznak, hiszen végre eredményt érhetünk el a nyelv ápolásában. Az állandó színház ügyével ugyanis csak a következő évben foglalkoznak majd...

Földváryék örömmel folytatják a munkát, s 1837. augusztus 22-én megnyílik az ideiglenes Pesti Magyar Színház.

Az alispán mindenben ellene tett Széchenyi röpiratának: poros helyen, kellő pénzügyi alap és tervek nélkül, adóssággal a kasszájában állt tehát a színház, de a jövője sem volt biztosítva.

Széchenyi a megnyitás napján ezt írta Naplójába: "Ismét és utoljára el van hibázva." Majd 1838. november 30-án arról ír, hogy a színház nem tudja magát elartani, hamarosan be kell zárni.

1939. december 7-én értesült Széchenyi arról, hogy a színháznak két évi fennállása után 95 ezer forint adóssága van. Nem játszotta a sértett nagyurat: segített.

Agitálni kezdett az éppen ülésbe országgyűlésen a játékszín megsegítésére. Végül 1840. április 21-én becikkelyezték az 1840/XLIV. törvénycikket, amely pénzt utal ki az adósság kifizetésére, a színház újbóli felszerelésére és az alaptőke gyarapítására.

Most már sokan belátják: Széchenyinek volt igaza. Vahot Imre "Még egy százat a pesti magyar színház ügyében" címmel 1840-ben írja: "... jobb lett volna Széchenyi gróf javallata után indulva, az idő alatt, az országos végzéssel megállapított nemzeti színházat - habár félig is - fölépíteni... mivel mármost a' meggyökerezett rosszat, az elhatalmazott mérget tövestül kiragadni, a' nagy hibákat egészen kijavítani a' legnehezebb föladat, s' óriási veszteségeket helyreépíteni lehetetlen".

Talán azért nem teljesen lehetetlen. De valóban érdemes elgondolkodni Széchenyi színházépítő módszerén és magatartásán.

- Fontosnak tartott egy ügyet, amiért tenni akart minden egyéb elfoglaltsága ellenére.

- Megfontolt tervet készített, jövőbe látót a színház fölépítésére és fenntartására.

- Az első bírálatokra tudott csendben maradni a durva visszavágás helyett.

- Amikor szükségét érezte, tudott bocsánatot kérni.

- A végső fórumokig elment igaz ügye védelmében, s amikor mégis neki lett igaza, segítette a bajba jutott ideiglenes színházon.

Ha az ő pontos és előrelátó tervét szavazzák meg a múlt század közepén, talán ma is van igazi otthona a magyar Nemzeti Színháznak.